

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑΝ ΤΟΥ 1821

Υ Π Ο
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΠΑΛΛΗ

Ὁ πρωταρχικὸς καὶ βασικὸς ρόλος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι, βεβαίως, νὰ ἀναγεννήσῃ πνευματικῶς τὸν ἄνθρωπον, νὰ τὸν ὀδηγήσῃ πλησίον τοῦ Θεοῦ. Στόχος τῆς εἶναι νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν του ἀπὸ τὰ πρόσκαιρα καὶ ἐφήμερα πρὸς τὰ ἀληθινὰ καὶ αἰώνια, ἀπὸ τὴν γῆν πρὸς τὸν οὐρανὸν («ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας»)· νὰ τοῦ καταστήσῃ βαθεῖαν συνειδησιν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι «οὐκ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν»¹, ὅτι δηλαδὴ εἰς τὴν ζωὴν αὐτὴν πρέπει νὰ αἰσθάνεται ὡς ὀδίτης, μὲ τελικὸν προορισμὸν καὶ μόνιμον πατρίδα τὸν οὐρανόν, τὸν Θεόν.

Ἄλλ' ἐν ταύτῳ, ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀγνοεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος, τοῦ ὁποίου τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν καὶ κατὰ Θεὸν προκοπὴν ἐπιδιώκει, εἶναι καὶ πολίτης τοῦ κόσμου τούτου, ἔχων ἀνάγκας πνευματικὰς καὶ ὑλικὰς. Διὰ τοῦτο, μὲ τὴν φιlanθρωπικὴν τῆς δραστηριότητα, προσπαθεῖ νὰ ἀνακουφίσῃ τὰς ὑλικὰς ἀνάγκας τῶν οικονομικῶς ἀσθενῶν ἀτόμων καὶ γενικῶς ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ὑπὸ ὅσον τὸ δυνατὸν καλυτέρας συνθήκας διαβίωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ τοῦτο ὄχι ὡς αὐτοσκοπὸν, ἀλλ' ὡς μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ δυναθῇ οὕτως καλύτερον νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν ἀνωτέρω ἐκτεθέντα κύριον προορισμὸν του, δηλαδὴ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν προσέγγισιν καὶ ὁμοίωσίν του.

Μία δὲ τῶν βασικῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν τῶν φυσικῶν καὶ ἀναφαιρέτων δικαιωμάτων του, τὸ ὅποion τὸν βοηθεῖ νὰ ἀναπτύξῃ ἑαυτὸν εἰς ὠλοκληρωμένην προσωπικότητα, εἶναι ἡ ἐλευθερία του. Διὰ τοῦτο, ἡ Ἐκκλησία πάντοτε ἐστάθη παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν οὗτος ἠγωνίζετο διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἐπαπειλουμένης ἐλευθερίας του ἢ διὰ τὴν ἐπανάκτισίν τῆς εἰς περίπτωσιν ἀπωλείας τῆς. Τοῦτο καταφαίνεται ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀγῶνας τῆς μακροαίωνος ἑλληνοχριστιανικῆς ἱστορίας καί, κυρίως, ἀπὸ τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τοῦ Ἔθνους μας κατὰ τὸ 1821. Ὄντως, διὰ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου θαύματος, τοῦ ὁποίου τὴν 150ῆν ἐπέτειον ἐορτάζομεν ἐφέτος, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς Ἱστορίας, εἰργάσθη ὀλοψύχως καὶ διὰ ποικίλων τρόπων.

1. Ἐβρ. ιγ', 14.

*
* *

Κατ' ἀρχὴν, ἡ Ἐκκλησία ἐθέριμανε τὴν ψυχὴν τῶν ὑποδούλων («φαγιαδων») κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς πικρῆς σκλαβιάς καὶ κατέστησεν οὕτω δυνατὴν, ὄχι μόνον τὴν, ὑπὸ ἄκρωσ πολλὰκις τυραννικὸν ζυγόν, ἐπιβίωσιν των, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν διεκδίκησιν ὑπ' αὐτῶν τοῦ δικαιώματος τῆς ἐλευθερίας των.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ χορήγησιν τῶν γνωστῶν προνομίων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, αὕτη ἀπέβη πράγματι ἡ στοργικὴ Μητέρα τῶν σκλαβωμένων, ἡ παρηγοροῦσα καὶ ἀνακουφίζουσα τὸν πόνον των. Κάτω ἀπὸ τὴν θαλπωρὴν τῶν πτερούγων της, ὡς ἄλλη ὄρνις, συνήθρισε «τὰ νοσσία ἑαυτῆς»² καὶ τὰ ἐξέστανε μέσα εἰς τὴν παγωινὰ τοῦ Ὀθωμανικοῦ χειμῶνος. Μέσα εἰς τοὺς μικροὺς καὶ σκοτεινοὺς ναοὺς τῆς Τουρκοκρατίας ὁ κατατρεγμένος ῥαγιαῖς εὗρισκε τὴν δύναμιν τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς καρτερίας εἰς τὰ τόσα δεινὰ του. Καὶ ἄν, εἰς στιγμὰς ἀπελπισίας καὶ ἀπογνώσεως, δὲν ἐζήτησε—πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων— νὰ εὗρῃ τὴν ἀσφάλειαν εἰς τὴν πλήρη προσχώρησιν καὶ ἀφομοίωσιν πρὸς τὸν ἀλλόθρησκον κατακτητὴν, τοῦτο τὸ ὀφείλει κυρίως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν χριστιανικὴν του πίστιν. Ὁρθῶς, λοιπόν, ὁ Διονύσιος Κόκκινος ἐχαρακτήρισε τὴν Ἐκκλησίαν ὡς «σωτήριον καταφύγιον»³ διὰ τὸ σκλαβωμένον Γένος.

Δὲν ἐξέστανεν ὅμως μόνον τὴν παγωμένην καρδίαν τῶν σκλάβων ἡ Ἐκκλησία καὶ δὲν τοὺς διεφύλαξε μόνον ἀπὸ τὴν ἀφομοίωσιν πρὸς τὸν κατακτητὴν καὶ ἀπὸ τὴν πλήρη ἐξαφάνισιν των ὡς ἔθνους, ἀλλὰ συγχρόνως τοὺς ἐνεφύσησε τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως καὶ προπαρεσκευάσε τὴν Ἐπανάστασιν.

Ἡ προπαρασκευὴ αὕτη ἔγινε κυρίως διὰ τῆς παιδείας, τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία διηκόνησε μὲ ἱερὸν ζῆλον κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς δουλείας. «Μέσα στῆ θεόχτιστῃ Ἐκκλησίᾳ», ἡ ὁποία κατὰ τὸν ποιητὴν Ἴ. Πολέμην, ἔπαιρνε («κάθε βράδυ τὴν ὄψιν τοῦ σχολειοῦ»), «ὁ παπᾶς, ὁ δάσκαλος», ὁ ὁποῖος ἐδίδασκε τὰ στοιχειώδη γράμματα ἀπὸ τὸ Ψαλτήρι καὶ τὸ Ὀκτώηχι, ἐθέριε «τὴν ἀποσταμένην ἐλπίδα» τῶν καταδιωγμένων σκλάβων. Ἐκεῖ, ἡ τρομαγμένη ἑλληνικὴ ψυχὴ συνειδητοποιεῖ ὄχι μόνον τὴν Χριστιανικὴν της ιδιότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐθνικὴν της ὑπόστασιν, καὶ ἔβλεπε «τί ἔχασε, τί ἔχει, τί τῆς πρέπει». Καὶ τὸ ὄραμα μιᾶς ἐλεύθερης Πατρίδος, ἀνταξίας ἐνὸς ἐνδόξου παρελθόντος, ἐφούντωνε καὶ ἐθέριε μέσα της, καὶ ὁ πόθος νὰ γίνῃ τοῦτο πραγματικότης ἐγένετο ὄλο καὶ περισσότερον ἀβάστακτος.

Ἄλλ' ἡ Ἐκκλησία εἶναι παροῦσα, καὶ δὴ ἡγουμένη, καὶ κατὰ τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας τῆς Τουρκοκρα-

2. Ματθ. γ', 37.

3. Διονυσίου Κοκκίνου, «Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος», Ἀθῆναι 1970, τόμος 1, σελ. 75.

τίας, όπότε ένεφανίσθησαν αί περιώνυμοι Σχολαί τοῦ Γένους. Αί περιφημότεραι έκ τῶν Σχολῶν τούτων, όπως ή Πατριαρχική Σχολή τῆς Κων /πόλεως, ή 'Αθωνιάς Σχολή, ή Πατριάς και άλλαι, εἶναι καθαρῶς δημιουργήματα τῆς 'Εκκλησίας, μεταξύ δέ τῶν Μεγάλων Διδασκάλων τοῦ Γένους οἱ πλεῖστοι εἶναι κληρικοί, όπως ό Εὐγένιος Γιαννούλης ό Αἰτωλός, ό 'Αναστάσιος Γόρδιος, ό Θεοφάνης ό έκ Φουρνᾶ, ό Σέργιος Μακραῖος, οἱ άδελφοί 'Ιωαννίκιος και Σωφρόνιος Λειχοῦδαι, ό Μεθόδιος 'Ανθρακίτης, ό 'Ηλίας Μηνιάτης, ό Νεκτάριος Τέρπος, ό Κοσμᾶς ό Αἰτωλός, ό Εὐγένιος Βούλγαρις, ό 'Αθανάσιος Πάριος, ό Νικηφόρος Θεοτόκης, ό "Ανθιμος Γαζῆς, ό Νεόφυτος Δούκας, ό 'Αθανάσιος Ψαλίδας, ό Νεόφυτος Βάμβας, ό Κων /νος Οἰκονόμος και άλλοι.

'Αλλ' ή 'Εκκλησία προπαρεσκεύασεν έπίσης τήν έθνικήν έξέγερσιν και δια τῆς ένεργου και πλουσίας συμμετοχῆς της εις τήν Φιλικήν 'Εταιρείαν, τῆς όποίας έπίλεκτα μέλη και έργαται ἦσαν άρχιερεῖς και άλλοι κληρικοί. 'Ιδιαίτερος, εἶναι ανάγκη νά μνημονευθῆ έδῶ ό "Ανθιμος Γαζῆς, ό όποῖος, μετά τόν θάνατον τοῦ έκ τῶν ιδρυτῶν τῆς 'Εταιρείας Σκουφᾶ, απέβη έν τῶν όκτώ βασικῶν στελεχῶν της⁴, καθῶς και ό φλογερός άρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαῖος ή Παπαφλέσσας, ό όποῖος δια τό έργον τοῦ ξεσηκωμοῦ, τό όποῖον έπετέλεσε, δικαίως άπεκλήθη «μπουρλοτιέρης τῶν ψυχῶν»⁵.

*
* *

Και όταν ἤλθε τό πλήρωμα τοῦ χρόνου, δια τήν έλευσιν τοῦ όποῖου, ως εἶδομεν, πολλοῦς και μακροχρονίους κόπους κατέβαλεν ή 'Εκκλησία, αὐτη δέν έπανεπαύθη εις τήν μέχρι τοῦδε προσφοράν της, άλλ' εκήρυξεν ή ίδια και ηὐλόγησε τήν 'Επανάστασιν, και οὕτω ένίσχυσε τόν ιερὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, τόν όποῖον, άλλωστε, έξ αρχῆς εἶχεν, ως έκ τοῦ άπελευθερωτικοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος.

"Ηδη κατὰ τήν 24ην Μαρτίου 1821 ή 'Επανάστασις αρχίζει εις Καλαμάταν, κατόπιν τελέσεως, ύφ' όλου τοῦ κλήρου τῆς περιοχῆς, κατανυκτικῆς θρησκευτικῆς τελετῆς, καθ' ἣν καθηγιασθησαν τά όπλα και έδόθη ό όρκος τοῦ Μεγάλου 'Αγῶνος⁶. Τό αὐτό έпанελήφθη και εις τά Λαγκαδία Γορτυνίας⁷ και εις όλην τήν Πελοπόννησον, όπου, κατὰ τόν Διονύσιον Κόκκινον, άφοῦ άπό τούς προκρίτους τῆς 'Αχαΐας και τούς άρχηγούς τῶν Μανιατῶν και Μεσσηνίων έδόθη τό έπαναστατικὸν σύνθημα, «οἱ πληθυσμοὶ παντοῦ συνήρχοντο, έκαναν μίαν δοξολογίαν δια τήν εὐλογίαν τῶν όπλων... και άντήλλασαν άσπασμόν και έλεγον

4. Κ. Παπαρρηγοπούλου, «'Ιστορία τοῦ 'Ελληνικοῦ "Εθνους», τ. στ', σελ. 6.

5. Σ π. Μελαξ, «Παπαφλέσσας, ό μπουρλοτιέρης τῶν ψυχῶν».

6. Δ. Κοκκίνου, ένθ' άνωτ., σελ. 118.

7. "Ενθ' άνωτ., σελ. 119.

«Χριστὸς Ἀνέστη», ὡς νὰ εὐρίσκοντο εἰς τὸ Πάσχα»⁸. Ἀλλ' ἐπισημότερον ἢ Ἐπαναστάσις ἐκηρύχθη τὴν 25ην Μαρτίου εἰς τὴν Ἀγίαν Λαύραν ὑπὸ τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, ἐνῶ ἄλλοι κληρικοὶ πρωτοστατοῦν εἰς τὴν κήρυξιν τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς ἄλλας περιοχάς, ὅπως ὁ Ἀθανάσιος Διάκος εἰς τὴν ἐπαρχίαν Λειβαδιᾶς⁹, ὁ Σαλώνων Ἡσαΐας εἰς Σάλωνα, ὁ Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιος εἰς τὴν ἐπαρχίαν του καὶ ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς εἰς τὸ Πήλιον¹⁰. Τοιοῦτοτρόπως, ὁ ἀγὼν ἐξ ἀρχῆς ἦτο ἱερός, διετήρησε δὲ τὸν ἱερὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα καθ' ὅλην τὴν διάρκειάν του. Ἦτο ὄντως ἀγὼν ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος. Ὁ Ἕλλην πολεμιστῆς ἐγνώριζε βαθύτατα ὅτι πολεμᾷ «γὰρ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν τὴν ἀγίαν καὶ τῆς Πατρίδος τὴν ἐλευθερίαν». Ὁ Γέρος τοῦ Μωρηᾶ συχνὰ ἐβροντοφώνει πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὅτι «ὁ Θεὸς ἔδωσε τὴν ὑπογραφήν του διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ δὲν τὴν παίρνει πίσω», εἰς τὴν περιφήμον δὲ ὁμιλίαν του πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ τότε Γυμνασίου Ἀθηῶν διεκήρυξεν ὅτι «ὅταν ἐπιάσαμε τὰ ἄρματα, εἶπαμε πρῶτα ὑπὲρ πίστεως καὶ ἔπειτα ὑπὲρ πατρίδος». Ὁ θρυλικὸς Κανάρης ἀρχίζει καὶ τελειώνει τὸ καταπληκτικόν του κατόρθωμα, τῆς πυρπολήσεως τῆς ναυαρχίδος τοῦ Καρᾶ-Ἀλῆ εἰς τὴν Χίον μὲ μίαν πράξιν θρησκευτικῆς κατανύξεως. Ὁ ἴδιος, καθὼς καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὸν (Ἄνδρ. Πιπῆνος καὶ τὰ πληρώματα τῶν δύο πυρπολικῶν) πρὶν ἀποπλεύσουν ἀπὸ τὰ Ψαρά διὰ τὸ μεγάλο ἐγχείρημά των «ἐκοινώνησαν τῶν ἀχράντων μυστηρίων», κατὰ τὴν θριαμβευτικὴν των δὲ ἐπάνοδον εἰς τὰ Ψαρά, ὅπου τοὺς ἐγένετο ἀποθεωτικὴ πάνδημος ὑποδοχὴ, κατηυθύνθησαν «προηγούμενων τῶν ἱερέων... εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὅπου ἐψάλη εὐχαριστήριος δοξολογία»¹¹. Ὁ θρυλικὸς ἥρωας τῆς Κλείσοβας (νησίδος τοῦ Μεσολογγίου) Κίτσιος Τζαβέλας, μετὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην νίκην του καὶ τὴν θαυμαστὴν διάσωσίν του, ἔλεγε: «Δὲν ἦτο δυνατόν, οὔτε ἠλπίζα νὰ γλυτώσωμεν, παρὰ ἡ Παναγία βοήθησεν, τὴν ὁποίαν τρεῖς ἐπαρκαλέσα μὲ κλαύματα νὰ μᾶς σώσῃ»¹². Εἶχε δίκαιον, λοιπόν, ὁ Κ.Ν. Δραγούμης, ὅταν ἔγραφεν ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις ἐτέλεσε τὸ θαῦμα τῆς ἀπελευθερώσεως· ἡ πίστις ἐξῆψε τοὺς πυρσοὺς τοῦ Κανάρη· ἡ πίστις ἐνεφύσησε πνεῦμα στρατηλάτου εἰς τὸν Κολοκοτρώνην· ἡ πίστις ἀνέφλεξε τὰ στήθη τῶν ἐν Μεσολογγίῳ προκινδυνευσάντων καὶ πεσόντων· ἡ πίστις ἀνέδειξε καὶ αὐθις ἑλληνικὴν τὴν γῆν ἐφ' ἧς πατοῦμεν»¹³. Ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς, ὁ ὁποῖος πολλὰς

8. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 120.

9. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 125.

10. Ἐνθ' ἄνωτ.

11. Δ. Κοκκίνοῦ, «Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπαναστάσις», Ἀθῆναι 1960, τ. 4, σελ. 438, 440.

12. Ν. Κασομούλη, «Ἐνθυμήματα Στρατιωτικά...», Ἀθῆναι 1940, τ. 2, σελ. 238-239.

13. Κ.Ν. Δραγούμης, «Δικαιοσύνη, Παιδεία, Ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι 1821-1831», Ἀθῆναι 1873, σελ. 28.

εἰς τὸ "Ἔθνος ὑπηρεσίας προσέφερον, ἔλεγεν ὅτι «ὅ,τι καὶ ἂν ἐκάμαμεν, εἴτε ἐγὼ εἴτε οἱ συνάδελφοί μου, εἴτε ὡς ἐταῖροι εἴτε ὡς ἀγωνισταί, ἦτο ἔμπνευσις καὶ ἔργον τῆς θείας Προνοίας, καὶ οὐδὲν ἠθέλομεν πράξει ἄνευ τῆς ἔμπνευσεως ταύτης»¹⁴. Ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ Γένους Κων/νος Οἰκονόμος ἀναλύων τὸ νόημα τοῦ Ἐθνικοῦ μας Ἀγῶνος τονίζει ὅτι ὁ ἀγὼν οὗτος δὲν ἦτο μόνον «ἀγὼν τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐννόμου ἐλευθερίας κατὰ τῆς ἀνομοωτάτης παρὰ πάσης τυραννίας», οὔτε μόνον «ἀγὼν τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τοῦ σκότους καὶ τῆς ἀπανθρωπίας», ἀλλ' ἦτο ἐπίσης καὶ «ἀγὼν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Σταυροῦ κατὰ τῆς αἰμοβόρου Ἀσεβείας»¹⁵. Διὰ τοῦτο τὸ ἔμβλημα τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, τὰ μπαϊράκια τῶν διαφόρων ὀπλαρχηγῶν καὶ ἡ διὰ τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως θεσπισθεῖσα πρώτη Ἑλληνικὴ σημαία ἔχουν ὡς σύμβολόν των τὸν Σταυρόν, ὁ ὁποῖος ἀντιτάσσεται κατὰ τῆς Ἐρυθρᾶς Ἡμισελήνου.

Εἶναι, βεβαίως, ἀληθές, ὅτι ὁ Πατριάρχης, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἠναγκάσθη νὰ ἀφορίσῃ τὴν Ἐπανάστασιν, ἀλλ' ἦτο τοῖς πᾶσι γνωστὸν ὅτι τοῦτο ἦτο καθαρὰ προσποίησις ἐκ μέρους του καὶ μία σκόπιμος πολιτικὴ ἐνέργεια, ἀποβλέπουσα εἰς τὸ νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἔναρξιν σφαγῶν καὶ ἀντιποίνων κατὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ τοῦ κλήρου τῆς Κων/πόλεως. Οὕτω παραμένει, καὶ παρὰ τὸν ἀφορισμὸν τοῦτον, ἀλώβητος ὁ ἱερὸς χαρακτήρ τοῦ ἀγῶνος, τὸν ὁποῖον, ἐπὶ πλέον, καθηγίασεν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καὶ τὸ ἰδικὸν του μαρτύριον.

* * *

Ἡ Ἐκκλησία δὲν περιορίσθη μόνον εἰς τὸ νὰ προετοιμάσῃ τὰς ψυχὰς τῶν ὑποδούλων διὰ τὴν Ἐπανάστασιν καὶ νὰ λάβῃ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ἔκρηξίν της, ἀλλὰ συμμετεῖχεν ἐνεργῶς, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ σκληροῦ ἀγῶνος, διὰ πλείστων ὄσων ἐκπροσώπων της. Πλεῖστοι μοναχοὶ καὶ κληρικοὶ ὄλων τῶν βαθμῶν ἔδρασαν ὡς ὀπλαρχηγοὶ ἢ ἀπλοῖ πολεμισταὶ εἰς τὰς διαφόρους μάχας καὶ πολλοὶ ἔπεσαν ἥρωϊκῶς. Ἀναφέρομεν ἐνδεικτικῶς, ὡς γνωστοτέρους, τὸν Ῥωγῶν Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος ἔτερμάτισε τὸν πλήρη ἥρωϊκῶν ἀγῶνων βίον του εἰς τὸ τραγικὸν Μεσολόγγι, ὅπου συλληφθεὶς ἡμιθανὴς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀπηγγονίσθη, τὸν Ἀθανάσιον Διάκον, τὸν ἥρωα τῆς Ἀλαμάνας, τὸν Σαλώνων Ἡσαΐαν, ὁ ὁποῖος ἔπεσε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Παπαγιάννη κατὰ τὴν μάχην παρὰ τὴν Ἀλαμάναν, τὸν Ἐλους Ἀνθιμον καὶ τὸν Βρεσθένης Θεοδώρητον, οἱ ὁποῖοι ὡς ὀπλαρχηγοὶ μὲ ἴδια σώματα ἔλαβον μέρος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως, τὸν ἀρχιμανδρίτην Γρηγόριον Δικαῖον ἢ Παπαφλέσσαν, ὁ ὁποῖος ἔπεσεν ἥρωϊκῶς εἰς τὸ Μανιάκι πολεμῶν κατὰ τοῦ Ἰμπραήμ, τὸν Παπαγιώργη

14. Κ. Κ ο ὄ ρ κ ο υ λ α, «Λεύκωμα διδασκάλων τοῦ Γένους», Ἀθῆναι 1971, σελ. 120.

15. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 170.

ἀπὸ τὸ Περθῶρι, ὁ ὁποῖος ἄγων ἴδιον σῶμα πολεμιστῶν, ἔπescen ἐπίσης εἰς τὸ Μκνιάκι, τὸν Ἄνθιμον Γαζῆν, ἀρχηγὸν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Πηλίου, τὸν Θεόφιλον Καίρην, ὁ ὁποῖος ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Ἄνδρον καὶ μετέσχε τῆς ἀτυχοῦς εἰς Ὀλυμπον ἐκστρατείας, τὸν Νεόφυτον Καρύστου, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἀνέθεσε τὴν κατὰ τῆς Καρύστου ἐκστρατείαν, τὸν Νεόφυτον Ἰαλαβίου καὶ τὸν Δημήτριον Παπατσώρην. Ἄλλ' εἶναι πλῆθος ἀμέτρητον οἱ ἄγνωστοι καὶ ἀνόνομοι κληρικοὶ καὶ μοναχοὶ ἤρωες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οἱ ὁποῖοι μετέβαλον τὸν Σταυρὸν εἰς πολεμικὴν ῥομφαίαν κατὰ τοῦ τυράννου. Διὰ τοῦτο, ἡ συμβολικὴ παράστασις τῆς Ἐλευθερίας, τοῦ Ἄρματωλοῦ καὶ τοῦ Κληρικοῦ, ἡ χαραχθεῖσα ἐπὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος τὴν 24ην Μαρτίου 1971 εἰς τὴν Ἁγίαν Λαύραν Πανελληνίου Ἡρώου, πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς ἀναγνώρισις τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, ὅτι ἡ προσφορά τοῦ Κλήρου εἰς τὸν Ἄγῶνα, καὶ δὴ καὶ τὸν ἔνοπλον, ὑπῆρξε τεραστία.

* *

Ἄκουσιος, ἔστω, προσφορά τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα δύναται νὰ θεωρηθῆ καὶ ἡ ψυχολογικὴ ἀντίδρασις τῶν μαχομένων Ἑλλήνων εἰς τὰ βασιανιστήρια καὶ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων διάφοροι κληρικοὶ τῆς Ἰδιαιτέραν, ἰδίως, σημασίαν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἶχεν ὁ ἀπαγχονισμὸς τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' κατὰ τὸ Πάσχα τοῦ 1821. Οἱ Τοῦρκοι ἔθιξαν δι' ἄλλην μίαν φοράν, καὶ δὴ κατὰ τρόπον τόσον ὀδυνηρόν, τὴν λεπτοτέραν χορδὴν τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν Ἐρησκείαν τῆς, καὶ ἀντὶ τοῦ ἐκφοβισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκον, ἐχορύφωσαν τὴν ὀργὴν τοῦ ἔθνους, ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη τραφῆ ἀπὸ ἀγριότητος καὶ καταπιέσεις τεσσάρων αἰῶνων. Εἶχε δίκαιον ὁ Σπύρος Μελλάς, ὅταν ἔγραφεν ὅτι «ἡ θυσία τοῦ Πατριάρχου ἔγινε σύμβολο τοῦ μεγάλου ἀγῶνα»¹⁶, καὶ κατανοοῦμεν πλήρως τὸν στίχον, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Βαλαωρίτης ἔκλεισε τὸ πρὸς τὸν Πατριάρχην ποίημά του κατὰ τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ πρὸ τῶν Πρότυλαιῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀνδριάντος τοῦ τὴν 25ην Μαρτίου τοῦ 1872: «Χτυπᾶτε, πολεμάρχοι—Μὴ λησμονῆτε τὸ σχοινί, παιδιά, τοῦ Πατριάρχου».

Ἄλλ' ὁ Πατριάρχης δὲν ὑπῆρξε τὸ μοναδικὸν ἐκ τοῦ κλήρου θῦμα τῆς μανίας τοῦ τυράννου, ὁ ὁποῖος, ὑποψιαζόμενος τὸν ἡγετικὸν τῆς Ἐκκλησίας ρόλον εἰς τὴν Ἐπανάστασιν, ἐπετέθη μετὰ πολλῆς ἀγριότητος κατ' αὐτῆς. Ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου μέχρι τοῦ Ἰουνίου 1821 ὑπέστησαν μαρτυρικὸν ἐπίσης θάνατον: ὁ Ἐφέσου Διονύσιος, ὁ Νικομηδείας Ἀθανάσιος, ὁ Ἀγχιάλου Εὐγένιος, ὁ Ἔσος/νίκης Ἰωσήφ, ὁ Ἀδριανουπόλεως Δωρόθεος, ὁ Σωζοπόλεως Παῖσιος, ὁ Γάνου καὶ Χώρας Γεράσιμος, ὁ Θεοδωρουπόλεως, ὁ Κίτρος Μελέ-

16. «Μκτωμένα Ράσα», ἐκδ. Μπίρη, σελ. 193.

τιος, ὁ Κρήτης Γεράσιμος, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός, ὁ Κιτίου Μελέτιος, ὁ Πάφου Χρυσάνθος, ὁ Κυρηναίας Λαυρέντιος καὶ πλείστοι ἄλλοι ἐκ τοῦ ἐφημεριακοῦ καὶ μοναχικοῦ κλήρου, καθὼς καὶ ὁ ὑπέργηρος ἐπίσκοπος Μυριουπόλεως, ὁ Τυρνόβου Ἰωαννίκιος, ὁ Δέρκων Γρηγόριος καὶ ὁ διατρίβων ἐν Κων/πόλει πρῶην Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριλλος¹⁷.

* * *

Ἡ Ἐκκλησία, τέλος, ἐβοήθησε τὸ ἐπαναστατημένον Γένος καὶ εἰς ἓνα ἄλλον τομέα, τὸν τομέα τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεώς του, διὰ τῆς προσφορᾶς εἰς αὐτὸ πλείστων πολιτικῶν ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν κληρικοί. Οὕτω ὁ Βρεσθένης Θεοδώρητος διετέλεσε πρόεδρος τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας (1821) καὶ ἀντιπρόεδρος τῆς ἐν Ἀστρεὶ Συνελεύσεως (1823) καὶ τοῦ Βουλευτικοῦ Σώματος. Ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης διετέλεσε πληρεξούσιος τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ (1821) Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, μέλος τοῦ Ἀρείου Πάγου τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, ἔφορος τῆς Παιδείας (1823) καὶ ἐφημεριδογράφος τῆς Διοικήσεως (1825). Ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς διετέλεσε πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῆς Θετταλομαγνησίας, μέλος τοῦ Ἀρείου Πάγου (1821) καὶ πληρεξούσιος τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως (1821). Καὶ ὁ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ διετέλεσε μινίστρος (=ὑπουργός) τῆς Ὀρησκείας (1822)¹⁸. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, ἀναφερόμεν προσέτι: τὸν Ἐλους Ἀνθιμον, τὸν Νεόφυτον Ταλαντίου, τὸν Ἀρτης Πορφύριον, τὸν Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανόν, τὸν Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων Δοσίθεον, τὸν Γρηγόριον Κωνσταντᾶν, τὸν Θεόφιλον Καίρην, οἱ ὅποιοι μετέσχον τῶν διαφόρων πολιτικῶν Σωμάτων τοῦ ἐπαναστατημένου Γένους, καὶ τέλος τὸν Παπαφλέσσαν, ὁ ὅποιος, πρὸ τοῦ ἡρωϊκοῦ θανάτου του εἰς Μανιάκι, διετέλεσε μινίστρος τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τῆς Αστυνομίας. Κατὰ τὸν Ν. Παπαδόπουλον «ἡ συμβολὴ τῶν κληρικῶν Γερουσιαστῶν, Ἀρεοπαγιτῶν, ἢ Βουλευτῶν ἐν τῷ Ἀγῶνι ἦτο ἀνεκτίμητος. Ἐπίσκοποι ἢ ἀρχιεπίσκοποι, ἱκανοὶ διάκονοι ἢ πρεσβύτεροι, ἐκ τοῦ ἐφημεριακοῦ ἢ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, ἐπέμποντο, δι' ἐκλογῆς, ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ»¹⁹. Ἰδιαιτέρως ἀξιωμανημόνευτος εἶναι ὁ μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος, ὁ ὅποιος, καίτοι διέμενε μακρὰν τῆς Ἑλλάδος, πλείστας ὑπηρεσίας προσέφερεν εἰς τὸ ἀγωνιζόμενον Ἔθνος, θὰ ἠδύνατο δὲ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς «ὁ ἐπίσημος διπλωματικὸς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην»²⁰.

17. Ν. Παπαδόπουλου, «Ἐκκλησιαστικαὶ σελίδες ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», Ἀθῆναι 1930, σελ. 4.

18. Ν. Παπαδόπουλου, «Κληρικοί πολιτικοὶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν», Ἀθῆναι 1928.

19. Ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 4.

20. Ε. Πρωτοψάλτη, ἐν Ὀρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τ. 6, σελ. 730.

* * *

Οὕτως ἡ Ἐκκλησία, διαφυλάττουσα καὶ ἐνισχύουσα, παιδεύουσα καὶ ἐμπνέουσα τὸ καταδυναστευόμενον Γένος καὶ διὰ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τῆς εἰς τὴν Ἐπανάστασιν ἐνισχύουσα τὸν ἱερόν αὐτῆς χαρακτῆρα, διὰ δὲ τῆς παρουσίας τῆς εἰς τὰς Ἐθνικὰς Συνελεύσεις, τὰς Βουλὰς καὶ τὰς Γερουσίας συγκερνώσα διὰ τῆς ἀρετῆς, τῆς πρῶτητος καὶ τῶν γνώσεών τῆς τὴν ἀπειρίαν καὶ τὴν παραφοράν, ἐγένετο, ὅντως, ὁ πρωτεργάτης τῆς Ἐθνικῆς Ἐλευθερίας.